

Emlékezés és időbeliség formái Beney Zsuzsa költészetében

JANI ANNA

„s abban, hogy e végesség formája éppen az ember mulandósága, nem az ráz meg, hogy most már mindig is úgy érezhetjük, fájdalmainkban, isteni felfokozottságában van velünk, hanem hogy önmaga istenien mérhetetlen szenvedését, a mulandóság minden másnál teljesebb és ezért nem mulandó formájában úgy éli meg, hogy lényének időben élő alakjában, a világmindenség mérhetetlen kicsiny, emberi fogalmaink szerint harminchárom esztendővel kifejezhető pillanatában egyszerre volt önmaga és önmagától is elhagyatott...”¹

1980-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a PPKE BTK esztétika–magyar szakán végezte, 2006-tól az ELTE BTK Filozófia doktori iskola Hermeneutika program hallgatója, 2009-ben abszolutóriumot szerzett. Legutóbbi írását 2011. 4. számunkban közzöltük.

Nehéz úgy írnom Beney Zsuzsa költészetéről, hogy ne kapcsolódjam közben ahhoz a személyes vonatkozáshoz, amit a költészete számomra, személyesen jelent. Talán nem is lenne igazságos vele szemben, hogyha ez a személyes kapcsolódás nem kerülne szóba. Beney Zsuzsa írásaival először *A gondolat metaforáin*² keresztül találkoztam, s meglepődtem azon a líraiságon, ami ezeken az esszéken áthatott. A költészetéhez ezt követően, kicsivel később, akkor nyúltam először, amikor fiatal egyetemistaként megtudtam, hogy az Esztétika Tanszék (PPKE BTK) óraadó tanára az idős költő. Ekkor vettem a kezembe a *Szó és csend között*³ című prózaverseit. Ezek az írások akkoriban teljesen magukkal ragadtak, s még ha nem is értettem meg mindent, az esszéírás mintájává váltak a számomra; a világ tapasztalatának, vagy inkább érzékelésének olyan finomságáról árulkodtak, amit úgy gondoltam, hogy addig sehol sem olvastam. Egy következő félévben az egyik szeminárium teljesítesésképpen a modern magyar vers- vagy prózairodalom egy frissen megjelent alkotásáról kellett néhány oldalas recenziót írunk. Önkéntelenül is Beney Zsuzsa *Két parton*⁴ című kötetéhez nyúltam. Ezek a versek akkor, mintha válaszul rezonáltak volna azokra a törékeny gondolati kezdeményekre, amelyeket akkortájt papírra vettem. A rövid négysorosok, amelyek egy-egy gondolati kört foglalnak magukban, mint önmagukban álló tények, merevedtek meg előttem. Mindezeket az előzményeket követően találkoztam először személyesen Beney Zsuzsával. Ezek a szemináriumi órák, és

¹Beney Zsuzsa:

Teremtés és születés között. In uó:

Összegyűjtött versek II. (Szerk. Daróczi Anikó.)

Gondolat, Budapest, 2008, 117.

²Beney Zsuzsa:

A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről.

Argumentum,
Budapest, 1999.

³Beney Zsuzsa:
Szó és csend között.
Liget, Budapest, 1993.

⁴Beney Zsuzsa:
Két parton. Argumentum,
Budapest, 2000.

⁵Beney Zsuzsa:
Möbius-szalag. Vigilia,
Budapest, 2006.

minden személyes találkozásunk is, egyszerre tükrözték vissza Beney Zsuzsa személyiségének egészét, és az aktuális helyzet spontaneitását: a kérdésfeltevés azon trivialitását, mely az adott helyzetből nyeri az erejét, és a kérdés összetettségére vonatkozó reflexiót, amely egyben a kérdés relevanciáját bizonytalanítja el. Az egyetlen tartott szemináriumi órái is pontosan ezt a kettősséget hordozták magukon. József Attila és Pilinszky János költészete olyan aspektusból jelent meg a számunkra, amely lehetetlenné tette, hogy tisztán irodalomtörténeti háttérből világítsuk meg a verseket. Beney Zsuzsa költészet iránti személyes átéltsége nemcsak az írásaiban, hanem az oktatásban is olyan szuggesztív erővel hatott a hallgatóira, amely lehetetlenné tette, hogy ne azonosuljunk az adott problémával.

Valamivel később, a *Möbius-szalag*⁵ megjelenésével párhuzamosan kezdett el foglalkoztatni az a kérdés, hogy vajon hogyan lehetne megragadni Beney Zsuzsa költészetének ars poeticáját. A végtelen dialogikusság, amelyben akár verses, akár prózai művei megjelenni látszanak, arra szólított fel, hogy megpróbáljam a mondottakat nem csupán a pillanat jelenében észlelni, hanem arra irányuljon a figyelmem, hogy a kijelentés bonyodalmaiban hogyan fogalmazódik meg a mögöttes kérdés egy láthatatlan beszélgetőpartnerrel szemben, aki maga is el-el tűnik a képtelennek tűnő kérdés megfogalmazhatósága által. Értelmezésem szerint a másik személlyel szembeni nyitottság irányította Beney Zsuzsát akár a költészetében, akár a személyes életében olyan metafizikai kérdések feltevésére, amelyek megválaszolására önmagát képtelennek tekintette, a jelenlétüktől azonban nem tudott eltekinteni. Rövid írásomban szeretném Beney Zsuzsa költészetének gondolati metaforáin keresztül azokat a témaköröket érinteni, amelyek számunkra feltárják az emlékezés és időbeliség formáin keresztül ennek a költészetnek a gondolati hálóját.

*

A lírai megfogalmazás és a prózai kifejezés mellett figyelemre méltó Beney Zsuzsa korai költészetének párhuzama azokkal a József Attila-esszékkel, amelyek a költő édesanyja iránti viszonyát értelmezik. Beney korai, *Cérmahangra*⁶ című verseskötete a nyelvezete egyszerűségét és a dallamvezetését tekintve gyermekverseket foglal magában, de a versek váratlan ritmustörése és a hangulati elmélyültség hátterében a személyes élmény kifejeződése áll. Ezek a versek valójában „egy gyermek halálára írt gyászdalok”,⁷ ahonnet Beney később sok mindent áttemelt a 2005-ös *Egy anya története* című Requiem-drámába. A korai versek mint egy-egy különálló bölcsődal szólnak, mesélnek annak a kisgyermeknek, akiről a Requiem-dráma a halál tényleges tragédiáját költi meg. Szerkezetét tekintve ez az első kötet nagyon is gondolati jellegű. A korai versekben elő-előtörő tragikus hangnem, amely mégis elfojtottan — hiszen mindvégig egy kisgyermek lelkivilágához idomulva — fejeződik ki, az a 2005-ös drámában az anderseni epikumot Paul Claudel dramaturgiájában jeleníti meg a számunkra.

⁶Beney Zsuzsa:
Cérmahangra.
Móra, Budapest, 1972.

⁷Pór Péter: *Előszó.*
In: Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.
(Szerk. Daróczi Anikó.)
Gondolat, Budapest,
2008. 5.

Hullt a hó, és fújt a szél —
tegnapelőtt születéssel.
Olvad a hó, rügy fakad —
felnőttél egy hét alatt.
Édes-keserű
patak árján elhajóztál,
te csillagszemű.

Dióhéja csónakodban
nem merülsz el a habokban.
Nem a tűzben — napsugárban,
nem tükörben — holdvilágban
muzsikáló hegedű —
nem látlak már soha többé,
csillagos szemű!⁸

⁸Beney Zsuzsa:
Búcsúzó (Részlet). In uő:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 31.

Erre az egyszerű gyermekversre parafrazeál a későbbi drámajelenet:

A földmélyi sötétség
sziklás öblein át,
az örök éjszakából
törtem ki egykor én.
Elhagytalak, anyám,
vonzott az égi fény,
hallottam, csillogása
mélyén vibrál a csönd.

Forráscsepp kiszakadtam,
apró erecske lettem,
csobogó patakocska,
nagy tóvá szélesedtem,
hártyásan megszilárdult
nagy, lapos, kerek tányér:
tükörkép felszínem.⁹

⁹Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 103–104.

A „van és a nincs együttlétézése”, amely Beney Zsuzsa költészetének jelentős motívumaként tér újra és újra vissza, megtalálható a József Attila-esszében is. A két *anya* című esszé megpróbálja rekonstruálni azt az érzelmvilágot, amelyben József Attila anya-képe a vele érintkező nőkön keresztül kifejeződik, illetve az 1930-as évek lírájában megfogalmazódik. Az *Anyá* című vers természetleírása Beney értelmezésében az anya iránti viszony szimbolikus ábrázolásaként szerepel: „Az arcba lógó, onnét kitörölhetetlen eső zilált hajszálai, az esővert táj ársága, hulló cseppjeiben mindig a van és a nincs együttlétézése; víz és levegő áthatolható és örökösnek ható rácsozata.”¹⁰ Ugyanígy a *Mama* című versben a szülő anya-képét — „jajongva szült, eleven hitedet” — az árságra jutott fiú zokogásá-

¹⁰Beney Zsuzsa:
A gondolat metaforái,
i. m. 36.

nak — „Nagyobb szélhámos vagy”; „Cigány vagy” — képével kapcsolja össze Beney, e két képen keresztül ismét a jelenlét és a jelenlét hiányának kettősségére hívva fel a figyelmet. Beney *Madárka*¹¹ ciklusa egyetlen rövid népdalversszak variációira íródott, ahol a realisztikus képeket fokozatosan mindinkább áttörik az aforizmaszerű gondolati elemek. Ebben a ciklusban is egy létező — a dialógus-partner, érzékelhető módon egy gyermek — hiányának a megfogalmazódása húzódik meg a háttérben, amelyet a népdal-elemek variációjában a válasz nélkül maradt kérdések elhallgatása fejez ki:

¹¹Beney Zsuzsa:
Madárka. Első megjelenése in uő: *Tűzföldi táj. Válogatott és új versek*. Szépirodalmi, Budapest, 1990.

Kis kacsza fürdik
fekete tóba
mért feketébe?
mért nem folyóba?

Mért ment az anyja
Lengyelországba?
Idegen földön
hogyan találja?

Tóból az égnek
mélyebb vizébe
úszik a téli
feketeségbe.¹²

¹²Beney Zsuzsa:
Ősszegyűjtött versek III.,
i. m. 35.

A versben feltett kérdések egy gyermek szájából hangozhatnak el, mely által a vers kettős módon is abszurdá válik: a vers dialógikussága ellenére az odahallgatónak a hiánya által, hiszen ha gyermekversekként, gyermekeknek szóló versekként tekintjük ezeket a sorokat, akkor azok éppen a meghallgató — madárka szimbólumában jelenlévő — gyermek hiányáról szólnak, másrészt maga a vers történéseinek szereplője, a madárka, akinek az elrepültéről a későbbi sorokban olvashatunk,¹³ aki valójában nincsen jelen, az kérdez viszsa a saját sorsát illetően. A népdalszerkezetű versciklust ezután mindinkább átszövik azok a prózai elemek, amelyek a dallamotívum dialógikus értelmezését folytatják, és észrevétlenül csúszik át a párbeszéd a monológ formájába, a madárnak, a már nem jelen lévőnek, hanem a régi emlékekből visszaidézett lény metaforikus képi leírásába:

¹³Vö. Beney Zsuzsa:
Ősszegyűjtött versek III.,
i. m. 46.: „*Elment a madárka / idegen országba / azt üzenete vissza / visszajő tavaszra.*”

*Madárka, emléke édes szerelemnek
végső szárnyacsapása elmúlt életemnek
azoknak énekelj, akik nem hallgatnak,
mondjad el halálot a többi halottnak.*¹⁴

¹⁴Beney Zsuzsa:
Ősszegyűjtött versek III.,
i. m. 87.

A ciklus dinamikáját tekintve megfigyelhető, hogy a kezdő népdalmotívum a ciklus közepén eltűnik, és azt olyanfajta monologi-

kusság váltja fel, mint amelyet később a *Szó és csend közöttben* vesz fel újra a szerző. A ciklusban ezt követően ismét visszatér a népdal-motívum, majd a ciklus a fent idézett szakasszal zárul. Megfigyelhető azonban, hogy a ciklusnak ebben a harmadik befejező, lezáró részében eltűnnek azok a lüktető kérdések, amelyek a ciklus első két részét meghatározták. A befejező sorok explicit kifejezői annak a viszonynak, amelyben az egész ciklus dramaturgiája végighúzódik: az élmény feldolgozási folyamatában annak különböző szakaszainak, az időben lefolyó dinamikus kibomlásnak. A *Madárkával* egy időben jelent meg 1987-ben a *Gyász*¹⁵ című ciklus, amely egy másik halálhoz való viszonyban fogalmazódik meg. A halál elbírhatatlansága nem csupán a másik jelenlétének a hiánya, hanem az emlék tompultsága, a hiány hiánya.

¹⁵Beney Zsuzsa: *Gyász*.
Békés megyei Könyvtár,
1987, majd
in uő: *Tűzföldi táj*,
i. m.

*Nem csak te haltál meg — meghalt az emlék.
Mindaz, mi időnek neveztetett.
Szétszóródott a lassan felrakódott
homokvár mely körénk építkezett.*¹⁶

¹⁶Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 155.

József Attila anya-verseinek értelmezésében Beney Zsuzsa kiemeli az *Édesanyám, egyetlen, drága* című vers ikonszerűségét, amelyben már szintén nem a hiányzó létezővel szembeni érzelmi viszony fejeződik ki, hanem egy olyan tisztán plasztikus kép, amely magában hordozza ugyan a jelenlévő hiányának paradoxonát, de azt egy áttetsző jelkép szimbolikájába helyezi: „A versteremtő akarát utolsó megfeszítése érződik benne, kétségbeesett erőfeszítés, amellyel itt már nem a sors, a van, az egész életút során újra és újra felmagasló akadályok, hanem a megfoghatatlan semmi áll szemben; és ezért lesz az utolsó anyaábrázolás, áhítatból és fájdalomból összenőtt fátyolosságában már nem kép, hanem tiszta, áttetsző jelkép.”¹⁷

¹⁷Beney Zsuzsa:
A gondolat metaforái,
i. m. 46.

A *Szó és csend között* prózaversei a lírai megfogalmazás legszellembibb formájában éppen ezt a problematikát viszik tovább, hogy emlékezetünk az egykor fizikai létezőt hogyan mentheti át a nemlétezés anyagatlan örökkévalóságába, azaz hogyan lehetséges a létezés pillanatnyiségát feloldani egy másfajta létezés örökkévalóságában: „ezt a tavat és partján a csontsima platánt nemcsak azért keresem fel, reggel és alkonyatkor, hogy révedezésem pillanataiban meghalljam az idő percegését (...) hanem éppen ellenkezőleg, idő és időtlenség folytonos egymásba fordulásáért, a szabad vizek örökös összefolyásáért, a valaha együtt járt léptek folyton újratereztető ösvényéért, a levegőbe fagyó szavak képzetének képtelenségéért — egyszóval azért, hogy folytassam a sétát, melyben lassabban járok, mint ahogyan szeretnék, a ritkás párbeszédet, melynél egykor talán jobban kívántam az ábrándos magányt, és a vadcitromfa szúrós ágazatából magam mélyesszem körmeim alá újra és újra annak a felismerésnek a töviseit, hogy elbírhatatlan a világ, melyben az is megszólítható, aki nincs.”¹⁸ Egy elmúlt létezőnek, és itt már nemcsak egy gyermeknek,

¹⁸Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 19.

hanem tematikusan feldolgozva az emlékek különböző rétegeit, minden emberi viszonyunknak a végesség tapasztalatában kell összesűrűsödni, és éppen ez a tapasztalat, a jelenlét hiányának az élménye tárja fel ennek a hiánynak a létezését az által, hogy rámutat a világ idő- és térbeliségének immanens voltára. „Az idő egymásba mélyülő lenyomatai, az állóképek folytonos süllyedése, a rétegek folytonos átváltozása és emiatt az öröklét pillanatainak szakadatlan újraalkotása megfoszt bennünket az idő haladásának és folyamatosságának élményétől — s a terek összerosódása emlékeink terével, mely oly nagyon hasonlatos — ha éppen nem ugyanaz —, mint amiről az előbb szoltunk: megfosztattatásunk a világ bizonyosságának élményétől: e kettős határtalanság és ez a kettős meghatározottság voltaképpen magától a világtól foszt meg bennünket.”¹⁹ Ezeknek az íróknak a jellegzetessége, hogy egy-egy nagyon is realiztikus képből, vagy inkább önmagunk esendőségének megtapasztalásából indulnak ki, amelyeknek emlékké válása egybemosódik az örökkévalóságról alkotott fogalmunkkal, és az örökkévalóságnak az időbeliséggel való ilyen összekapcsolódása teszi lehetővé számunkra a létezés azon dimenziójának a megragadhatóságát, amelyik az anyagi világon túlmutatva Isten létezését teszi valóságossá: „mert az, aminek emléke megmarad, az ennek a reggelnek csak káprázata lesz, emlék az emlékből, nem a valóságnak, hanem a képnek képe egy beláthatatlan emlék jövőjében, mely e sokszoros láncolaton át a közvetlen kapcsolatnál közvetlenebbül kapcsolódik ahhoz, amit most valóságosnak, vagyis jelenvalónak érzünk.”²⁰ Ennek a valóságnak a pillanatnyisága, amely időről időre áttör a létezés realitására, ennek a létezésnek a maga realitására való felismerésében tárul fel. Isten jelenlétének, kifejezhetőségének „csak villanásait észleljük”,²¹ amelyek a földi életünk homályában mégis bennünk magunkban teszik lehetővé ezt a jelenlétet: „s ha egyszer eljutunk oda, hogy elhiggyük annak jelenlétét, akinek léte nem ismeri a jelenvalóságot és örökkévalósága sem a mulandóság fogalmát — ha elhisszük tehát azt, hogy térbe és időbe ágyazott életünk szenvedésén, e térből és időből következő szenvedésén túl derenghet a létezésnek egy léttel jellemezhetetlen, még ellentétesbe sem állítható formája, anyagon és szenvedésén túli forma, mely mégis magában foglalja az anyagból, és így tehát a térből és időből is származó minden szenvedést, akkor megsejtünk valamit abból, ahogyan az ősz télbe fordulásának misztériuma az életen és halálon túli létet és nemlétet tükrözi, a láthatatlan és érzékelhetetlen fordulót, melyet csak az időben meghatározhatatlan múlt és az időben megsejthető jövő kitalált fogalmaiban érzékelünk, egy nem létező pillanat összecsapódott jelenében, este és éjszaka, hajnal és reggel között.”²²

¹⁹Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 28.

²⁰Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 43.

²¹Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 115.

²²Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 61.

kelésére törekszik a költő, hanem inkább arra, hogy bemutassa azt a közeget, azt az úgymond „tárgytalan jelenlétet”, amely ebben a kettősségekben fellelhető:

²³Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 306.

*Egyszerre nyit, zár az emlékezés.
Minden része egész, és egész csak a részlet.
Kettős létezés: a van és hiánya.
Kettős nemlét: a volt és a soha.*²³

Ezen a fokon a létezésnek, két part, az innen és a túl egyesülésében az innét szóló dialógusok nem szólhatnak másnak, mint önmaga számára. Az időben megfogalmazódó dialógusok, amelyek egykor is, most is valakivel folynak, az emlékek örökkévalóságában monológgá, illetve a dialogicitás olyan formájává válnak, ahol a beszélgetőtárs szavai mindig az emlékekből emelhetők ki. Így ennek a létezőnek a megnevezése nem történhet ugyanazon a módon, mint a jelenlétében, mert a jelenléte ebben a beszélgetésben éppen a hiánya.

²⁴Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 310.

*Megteremtettük hiányod Nevét.
A semmiből így változtál hiánnyá
hogy nemlétből léted megszűlessék
s betöltse nemléttel a létezését.*²⁴

A nemlétnak a létezésben való feloldódása egyszerre a saját létezésnek a nemlétezésbe való átcsúsztatása is, a létezés egészének jelenléte a befejezettség állapotában és az öröklét valóságában.

²⁵Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 313.

*Nem ellentét az élet és a halál.
A lét és nemlét lassan összebékül
mint Isten jelenléte és hiánya.*²⁵

A *Két parton* verseiben, és különösen a 2003-as *Tárgytalan létben* már mintha megfordulna jelenlét és jelenlét hiányának egymáshoz való viszonya.

²⁶Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 355.

*Az emlékezés lassan beszívórog
Vagy inkább beszívódik az időbe.
Elrágja, mint moly.*²⁶

A szerző a jelenlét hiányának pozíciójából ír. Már nem a megszólított az, aki a jelenléte hiányát illetően megszólíthatatlan, hanem maga a lírai én nem képes önmaga megszólítására, önmaga jelenlétének tárgyi lokalizálására.

²⁷Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 373.

*Mi a valóság? A most vagy az emlék?
Vagy köztük a lepellel eltakart
Káosz, a megtartó és összeomló?*²⁷

A jelenlét, és a jelenlét hiányának egyszerre történő tapintása ér-
ződik a *Tárgytalan lét* „Elrongyolt részleteiből”, az a kérdés, hogy
lehetséges-e a létezés tapasztalatának a hiányában a létezésnek az
a megtapasztalása, amelyik éppen a létezés hiányát tárja fel a szá-
munkra. Van-e a létezés hiányának hiánya? A létezés kifordult ál-
lapota, a realitás irrerealitásba történő átfordulása olvasható a *Tél*
ciklusában:

²⁸Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 395.

*Az alvó felriad. Sötét szobában
a soha többé fel nem
ébredés.*²⁸

Az a létezési forma, amelyben ezek az utolsó versek íródtak, a
„térből és időből következő szenvedésen túli” forma, összekap-
csolja Beney költészetét azoknak a végső metafizikai kérdéseknek
a megfogalmazhatóságával, amelyek kimondatlanul vagy sejtés-
szerűen mindig is jelen voltak a költészetében. Az Isten létére irá-
nyuló kérdésfeltevés, amely számára magában hordozta önmaga
paradoxonát az által, hogy a létre irányuló kérdésfeltevés csak az
immanens tárgyiség vonatkozásában tehető fel. Az „emberi lét ere-
dendő, ontológiai skizofréniája”,²⁹ amelyet Beney József Attila köl-
tészeteivel kapcsolatban megfogalmazott, saját költészetének is rej-
télyes kísérőelemévé vált. Ez az „ontológiai skizofréniá”, azaz Isten
érzékeltető, de mégsem kimondható jelenléte az anyagi világ el-
nyomásában,³⁰ az egykori létezők emlékképében válik megragad-
hatóvá Beney Zsuzsa számára. A hit abszurditásának és a múlt em-
lékeiben élő személy abszurditásának feldolgozása egymással
összefonódva, egymást kölcsönösen formálva van jelen ebben a köl-
tészetben: „Istent, perszónálisan, csak hiányában, a hitet csak a lé-
lektani hitetlenség szárazságában, Isten metafizikai valóságát csak
a hitetlenség metafizikai szenvedésében élhetjük át. Mert a hit nem
tudásunkból, nem lélektani állapotunkból, és nem is metafizikai
borzongásunkból, hanem a létélmény intenzitásából fakad, ebből
az egyszerre passzív és aktív, egyszerre pozitív és negatív, felemelő
és tragikus érzetből.”³¹ A „létélmény intenzitásából fakadó hit” nem
mehet végbe másként, csak perszónálisan, a személyes élmény át-
élésének jelenén keresztül, ahol az élmény tárgya már nem a jelenlét
formájában, hanem annak hiányában válik megragadhatóvá. Ez a
hiány, amely az idő távolságában értelmezhető mindinkább, a múlt-
beli emlékképből jelenlétté, a hétköznapi jelenvalóságává válik.
Ezért a létezésre irányuló lírai kérdésfeltevés végül nem is a tárgyi
jelenlétből nyeri ontológiai magyarázatát, hanem a „van és a nincs
együttes létezéséhez” való viszony megváltozásából.

²⁹Beney Zsuzsa:
A gondolat metaforái,
i. m. 9.

³⁰Beney Zsuzsa:
A hit abszurditásáról.
In uő: *Möbius-szalag*,
i. m. 187.: „Isten létezése,
pontosabban az isteni
létezés bizonyossága
mindig bennem élt: ennek
azonban semmiféle
formát nem tudtam adni,
ez a forma-nélküliség,
»Isten láthatatlansága«
sehogyan sem fért össze
emberi létem érzékekre
alapozott természetével.”

³¹Beney Zsuzsa:
A hit abszurditásáról,
i. m. 188.